

JOSE INAZIO ARANA JESUITAREN BIZITZA (1838-1896) - I

Azkoitia, 1996-XII-20

Patxi Altuna

1. AURRETIKOAK

Berak utzi digu luzaki eta zehazki idatzia bere bizitza ia 1.300 orrialdeko izkribu gaurdaino inoiz argitaratu gabe eta EGUNARIA deritzan batean. Esan gabe doa artikulu honetan hori izango dela ene iturburu ia bakarra. Bai halaber, eskuizkribuaren zati txiki batez bakarrik baliatuko naizela artikulu labur hau egiteko eta ondoren etorriko direla, Jainkoa lagun, beste artikulu batzuk.

Bere bizitzaren berri emateaz gain jakinarazten dizkigu bere bizitoki anitzetako gertari politikoek oihartzunak, idazten ari den liburuen frogazuzenketak, beste euskaltzale eta euskalariekin dituen harremanak, eta abar. Ez da beraz ikerlanik egin behar Aranaren bizitza kontatzeko, hautalana egin behar da. Ez baita dena garia bere izkribuan, lasto ugari ere badago eta ordu askotako lana da bata eta bestea bereiztea.

Nik artikulu honetan bere bizitzako lehen 29 urteen, berak EGUNARIAren Lehen Parte deitzen duenaren berri emango dut. Helburu batekin, batez ere: Jose Antoniok esan duen bezala, joan zen mendean euskalaririk onenetakoa eta ezagunenetakoa izan zen Aita Jose Inazio Arana Irazusta Azkoitiarraren bizitza eta obra ezagutaraztekoarekin. Bonapartek, d'Abbadiek, Duvoisinek, Intxauspek, eta Lardizabalek, Agirrek, Urruzunok, Arzakek, Campionek, Soroak, Arresek eta abarrek, hala nola, Manterolak, Asteasuko Agirrek eta Sabino Aranak behin eta birritan kontsultatu zuten gizonaren oroitzapena ez dadin gure artean itzal eta suntsi.

Aita Villasantek honela deskribatzen du Aita Arana bere Euskal Literaturaren Historian, 284. or.: "fue sin duda de los más profundos conocedores de la literatura y bibliografía vascas. Cultivó también asiduamente la poesía". Honela ere bai: "Uno de los vascófilos más sabios e ilustres que florecieron hacia 1880..." (ib.).

Lehenago, Aita Arana hil eta berehala, Aita Felipe Zugazagak, Aranarekin Loiolan bizi izanak, Hilberri bat argitaratu zuen R.M. Azkuek eskatuta, honek sortu berria zuen *Euskaltzale* aldizkarirako. Aita Zugazagaren idazlana EGU-

NARIAren lehen orrialdeetatik hartua da eta horregatik du enearekin antz pixka bat lehen lerroetan. Nik hark baino luzexeagoa idatzi dut, baina bien iturburua bera da, luze-laburrak gorabehera.

Irakurleak horri antzeman diezaion, jakin beza izkribuak bi zati handi dituela. Lehenak, gazteleraz idatziak, bere aldetik hiru atal ditu. Lehen atala, 48 orrialdekoa, aitonon eta gurasoen eta bere jaiotzaren berri ematetik hasi eta 1867. urtera luzatzen da. Hori da ene gaurko artikuluaen gaia. Bigarren atala urte horretatik hasi eta 1872garrenerainokoa da eta 195 orrialde hartzen ditu. Eta hirugarren atala 1873an hasten da eta 1884an bukatzen eta 474 orrialde besarkatzen. Beraz, 717 orrialde dira danera.

Hori gazteleraz idatziriko lehen zatia, nik euskaraz gatzatua, zeren bigarren zatia, 1884an hasten dena, osorik euskaraz idatzia baitago eta bera da izkribuaren 4. zatia bere osoan: 1884-1892. Alegia, ez du barne-zatirik, baizik urte bakoitzaren bukaerak eta berriaren hasierak seinalatzen dituzte mugak, azkena 1891garren abenduaren azken eguna. Eta hor amaitzen da EGUNARIA, gezurra badirudi ere, zeren badakigu 1896an hil zela. Aspertu egin ote?

Jose Antoniok bere lan ederrean esan digu Azkue liburutegian daukaten Aranaren *Ensayo de una Bibliografía Bascongada*-ko 1363 fitxetatik azkena Azkuek 1896an argitaratutako *Proyecto de Ortografía*-rena dela. Hortik ondorio hau ateratzen du: badakigu Jose Inazio Arana hil arte jarraitu zela biltze lanean.

Areago dakigu, hil zen arte aritu zela EGUNARIA idazten ere. Hona zergatik. EGUNARIA hasi aurreko orrialde zenbaki erromatarrez markatuetatik XXV.ean hitz hauek irakurtzen ditugu:

“1892. De exercitiis an. 1892, vide EGUNARIA, el 7 de Setiembre de 1892. Propositorum compendium.

1893. De exercitiis et propositis vide EGUNARIA, 24 de Set. 1893.

1894. De exercitiis et propositis vide EGUNARIA, 7 de Set. de 1894. Asmo doneak.

1895. De exercitiis et propositis, vide EGUNARIA 7 de Dic. de 1895.

1896. De exercitiis et propositis 1896 vide EGUNARIA 22 Septembris.”

Latin erraza da hori. Ikusten denez, bere bizitzako azken bost urteetako Gogojardunen berri jakiteko, EGUNARIAko hor ipintzen diren orrialdeetara igortzen gaitu. Beraz idatzi zuen azken bost urteetako EGUNARIA ere. Non dago, ordea? Badakigu 1891ko azkenaldean Lagundiko Probintzialak eta Erromako Agintariak zigortu zutela bidaliz bizitzera Burgosko Oñara, iada orduko Leongo Teologia Fakultatearen ordezkari bihurtura. Hona orain gure hipotesia: Durangotik Oñara 1891garren urteko azkenaldean zokoratzean, konfiantzazko lagun bati utzi ote zion Durangon orduarterainoko EGUNARIA, Oñan zer

gerta ere, eta horri eskerrak salbatu eta guganaino heldu ote da? eta aldiz Oñan azken bost urteetan idatzi zuena, hil ondoren, betiko galdu?

2. HAUR ONGI HAZIA (1838-1854)

Azkoitian sortu zen 1838ko maiatzaren 26an, Elizak San Felipe Neriren festa ospatzen duen egunean, berak bere EGUNARIAn urteoro gogorazi ohi digun bezala. Aiton-amonen berri emanez hasten da. Aitona Jose Franzisko de Arana zen, jatorriz Larraulgoa; “Azkoitian berriz Baroi-etxekua edo Baroikua, gaurdaino dioten bezela”, diosku bilobak. (Irakurleen ezagutzarako diot neure aldetik “Baroikua” bezala “Dukekoa” izeneko etxea ere bazela eta badela Azkoitian, “Aingeru Guardako” ermita baino goraxeago, EGUNARIAn behin baino gehiagotan aipatzen dena). Haren lehen emazteari Gabriela Larrañaga zeritzan eta bi seme izan zituzten, Jose Manuel eta Franzisko. Gabriela gazterik hil, ordea, eta aitona berriz ezkondu zen Maria Antonia Larramendirekin, zeinek beste seme bat, Jose Inazio, eman baitzion, iloba jesuitari izena emango ziona.

Hiru semeetatik bi, Jose Manuel eta Jose Inazio, etxean omen zeuzkan berrekin; “Franzisko berriz Valladolidko Kanzillari Errealaren aldean kargudun”. Hiruretan zaharrena, Jose Manuel, gure Jose Inazio jesuitaren aita, Albisturen ezkondu zen 1835eko urtarrilaren azken egunean, Artola zeritzan Amezketakako auzo edo baserri bateko alaba Josefa Dolores de Irazustarekin.

“Bitartean”, dio izkribuak, “D. Carlos Vgarrenaren aldeko gerra aurrera zijoan Zumalacarregi Euskalerrian buru otsandiko zala, eta Jose Manuel Aranak ere” —aitak, alegia— “armetara joan bear izan zuen...”.

Zortzi seme-alaba izan zituzten, zazpi seme eta alaba bakarra, gazteena. Gure Jose Inazio danetan bigarrena zen eta, berrogeita hamazortzi urte bakarrik bizi izan bazen ere, senide guzietan gehiena bera bizi izan zen. Beste anaia bat ere, Jose Antonio, hirugarrena, jesuita egin zen eta gazterik Manilara destinatu zutelarik, han hil 26 urte zituela. Jose Joakin, laugarrena, herri-apaiz izan nahi zuela eta Arantzazun, Iruñean eta Salamankan aritu zen ikasten, Jose Inazio bezala, baina 1859ko udan Azkoitian hil zen uztailaren 3an. Umetan hil ziren Jose Luis, Jose Remigio, Jose Miguel eta Maria Luisa, araba txikia. Jose Inazioz gain urte mordoxxka, 44, bizi izan zen bakarra Antonio Maria zen, zortzi senideetan azkenaurrekua eta urte askotan zehar Jose Inaziori munduan gelditu zitzaion senide bakarra. Ez da harritzeko suharki maite eta saminki deitoratu izatea haren heriotza, Durangon biharamunean jakin zuenean. Diodana sines-teko, aski bedi jakitea Aita Probintzialak hiru egunerako etxera joaten utzi ziola eta ondoko egunetan lagunuen dolumin-karta piloa eskuratu zitzaizola; hiru bakarrik aipatzeko, Arzac, d’Abbadie eta Sabino Aranarena.

Umetan Trokotxoko eta Aranburuko etxekoandreak izan zituen inude Jose Inaziok. Lauzpabost urte zituela hartu zuen Sendotzako sakramentua eta ez zituen edozein izan aita-amabitxiak: Konde Valleko senar-emazteak, alajaina, Murua jauna eta Gaitan de Ayala anderea. Ondoren gurasoek Jose Inazio, urte gutxitan etxean lau seme-alaba metatu zitzaizkielako edo, Amezketara bidali zuten haztera, hangoa baitzuen ama.

Bitartean aitaren anaia Jose Inazio Azpeitiko Paula de Unanuerekin ezkondu zen. Hiru alaba izan zituzten eta hirurak munduratu ahala hil, neska txiki zirela. Izeba Paula alargun hau Jose Inazio jesuitak oso kuttuna zuen eta elkarri egingo dizkiote etengabe eskutitzak, EGUNARIAren kontaerak dirauen bitartean. Hiru alabatxoak ez ezik, senarra ere laster galdu zuen, 1856an, kolera denboran.

Lehen letrak herriko maistra Gabriela San Jose elizondoan bizi zenarekin ikasi zituen eta sei urteko zela maisu jaun Barrutia zeritzanaren eskolara pasa. Eskola zaharretik, Lagundiak han zuenetik, Elizatariko berrira aldatu zen laster, baina kontu ateratze eta esku letrak —hala deitzen ditu berak— hobeki ikasteko, D. Fr. Jose, Marsalgoan bizi zen fraidearekin eskolak hartzen hasi zen. Oroitzen da nola, oso mutiko zela, joan zen aitarekin Bilbora behin edo bitan; baita ere nola izan ziren urte haietako batean, 1849an, Azkoitian Probintziako Junta edo Batzarrak.

Osasun erkin samarragatik —ikusiko dugu bizi guzian izan zuela aski makala— edo etxeko semeen zama pixka bat arintzeagatik, Ezkiogara jo zuten gurasoek, ahaidea zuten eta hango maisu zen Jose Maria de Azpiazurengana. Gainera amaren izeba zahar batzuek ere han bizi ziren. Zortzi edo bederatzita urte zituen orduan mutikoak eta hamalau hilabete egin zituen Ezkiogan. Ormaiztegira inoiz edo behin Meza entzutera jaixten omen zen, “nun Zumalakarregi apaiz jaunaren meza aitzen zuen”. Han zegoela gertatu omen zen Errapitako karlisten altxaera eta inguru hartan ere zerbait mugitu omen zen bat edo beste.

1849garren urteko udan Azkoitira eraman zuten gurasoek berrito eta ordu batzuetan “erakuste apartekoak hartu-azi ziozkaten” semeari Barrutia maisuarekin; baita dibujo-eskola batzuek ere Eizagirre jaunarekin. Hainbat seme-alabaren amaren osasuna akitua eta unatua zegoen nonbait eta 1850garren urtean ustegabeen ama hil zitzaian, aita Bilbon zen egunetan preziski.

Asko luzatu gabe, 1850ean, aita berriz ezkondu zen Asteasuko emakume Josefa Antonia Udakiolarekin eta denbora gutxian bi alaba izan, Nikolasa eta Justa, eta, handiagoa dena, urte gutxiren buruan, mutiko batez erditzean, hil zitzaion bigarren emaztea ere. Juana Acha, Rafaeltxo, eta Patxi “Tole” Usabiaga ere maiz agertzen diren ahaideak dira.

Albistur izan zuen hurrengo ikastokia gure Jose Inaziok. Han ba omen zen apaiz koadjutore D. Esteban Zelayeta, gramatika irakasten aritzen zena. Jose

Inazio joan orduko, beste bat, Billabonako Pedro Manuel Echabeguren, gero jesuita egin eta Puerto Ricon hil omen zena, ari omen zen harekin gramatika ikasten. Elkarrekin urtebete bizi eta jardun eta, D. Estebanekin gramatikaz gainera, D. Felix de Eleizgaray herriko organistarekin eta haren seme D. Toribio, gero Gasteizko Katedralean organista izango zenarekin, ikasi omen zuten musika ere. Diodan bidenabar Eleizgaraytar organistak orduan eta gero ia gaurdaino Azpeitiarrak izan direla.

Hurrengo pausua, hurrengo ikastokia —inongo maisuen ikasgaiak ikasten baitzituen nonbait denbora gutxian— Aranzazu izan zen, eta han Fray Domingo de Albeniz irakasleak, Azkoitiko semeak, irakatsi zizkion Giza-zientzia edo Humanitate direlakoak eta latina. Hamasei laguneko taldea aritu omen zen urte hartan Albeniz irakaslearekin gai horiek ikasten eta hango bakean eta bakar-dadean aurkitu omen zuen la “cuna dichosa de su vocación religiosa”. Tiple on-ona zen beste semea ere hara igorri omen zuen aitak gramatika eta musika ikastera eta ez omen zien gutxi gozarazi hara joaten zirenei “con su magnífica voz de tiple”.

Arantzazutik Iruñera: hala erabaki omen zuten gurasoek. Baina ohar gaitzen puntu batean: Baroico diru-egoera ez zen, itxura guzien arabera, nolana-hikoa. Jose Inazio Iruñera bidaltzeko, Jose Antonio tipleak senideetan hirugarrenak Aranzazun aurrera segitzeko eta laugarrena Jose Joakin ere urte hartan Humanitateak ikasten hasteko diru boltsa handi samarra behar zen. Kontua da gure Jose Inaziok eta bere lagun Etxabegurenek jesuita izateko erabakia hartua zutela eta Loiolan lekua eskatua. Hango Buruek, Aita Moreyk eta A. Olaskoagak, bata hartu zuten, baina Jose Inaziori Iruñean urtebete ikasteko eta orduan hartuko zutela esan. Hamabost urte bakarrik zituen.

Aranak berak non edo non “Batzar Hazitegi” deitzen duen Iruñeko Seminario Konziliarrean bi gairen matrikula egin zuen 1853-54 ikasturtean: 3. mailako latinarena eta gerkeraren hastapenena. Laster egin zituen lagun bizi zen etxe bereko kideak: bata inprimaria Nikasio de Goienetxe eta bestea Juan Bautista Olaetxea, gero Ikastegietako erretore izango zena. Eguberrietan beste lagun nor zen ez dioen batekin etxerantz abiatu ziren egun seinalatu haiek gurasoekin igarotzeko, eta hara non egiten duten topo Guardia Zibilekin Lekunberrin. Hitz bi egin eta aurrera joaten utzi zieten eta iluntzerako Tolosan ziren lo egiteko eta gure Jose Inazio Azkoitian biharamunerako.

Egun batzuk han igaro eta Iruñera berriz tipi-tapa 1854. urtean ia sartua. Ez zitzaion berehalakoan iritsi hain irrikatzen zuen hurrengo uda. Loiola zuen bere ametsa. Ez du azterketa konturik aipatu ere egiten. Etxera itzultzeko garaia heldu zitzaizenean, trabak aurkitu zituztela, hori bai. Esparteroren altxaera gertatu berria eta hiritik ateratzen ez uzten, San Nikolas atea itxiagatik. Halako batean gauzak baretu zirenean eta San Nikolas atea ireki, hor dihoaz bi gazte, kilometro batzuek bereizten dituzten bi herrixketan, Loiolan eta Errexilen, gero urte asko biziko ziren eta elkarren lagun min eta elkarren laguntzaile izango

ziren apaiz Juan Bautista Pagadizabal —gero Errexilgo Erretore izana— eta gure Jose Inazio. Azpirozko aldapan Donostiatik Iruñera zihoan tropa-andana batekin egin zuten topo. Bidaniara iritsi zirenean, han laguna utzi eta jarraitu zen azkoitiarra bere herrirantz.

3. HERRITIK JAURTIKIA (1854-1856)

Lehen lana Loiolako agintariak zirikatzea izan zen. Ez zeukan ahaztua zer agindu zioten. Baina hitza jateko asmorik ez izanda ere, ohartzen zen Jose Inazio urtebetean jesuitentzat —eta beretzat— gauzak asko okertu zirela, agintari-ek zalantzak izan zitzaizketela eta bere Loiolan sartzea arrisku handian zegoela. Egunetik egunera handitzen eta zabalagotzen zihoazen Gobernuak jesuitak Espainiatik jaurtikiko zituelako marmarrak. Hori gertatzen bazen, kito Arana jesuita izateko hartzea, ordukoz bederen!

Baina ez; marmarrak marmar, irailaren 11an sartzen utzi zioten eta jesuita izaten hasten eta hamabi egunen buruan sotana jantziarazi, baina ez beste orduarteko nobizioek soinean zeramaten bezalako, baizik jesuita frantsesek jantzi ohi zutena, beldurrez hara abiatu behar izan zezaten egun gutxiren buruan. Halaz eta guztiz ere, ezer gertatzen ez balitz bezala, hilabeteko gogojardunak egiten hasi ziren, jesuita berriek betidanik egin behar izaten dituztenak. Ez zituzten oraindik hamabost egunetakoak eginak, bertan behera utzi eta erbestera abiatzeko pardelak egiten hasi behar izan zutenean. Azaroaren 27an abiatu zen Jose Inazio Loiolatik beste lagun taldetxo batekin. Irunen geldialditxo bat egin zuten Lardizabaldarrek hala nahita; hauek “en un mirador junto al camino real, obsequiándolos” hartu omen zituzten. Baionatik gauerdian atera eta goizaldera iritsi omen ziren Akizera, egun gutxiren buruan Hagetmau-ra aldatzeko.

Etxe berrian nola edo hala kokatu zirenean, gogojardun Loiolan erdi egineki martxoaren 6an ekin zieten berriro nobizio sartu berriek eta dohatsuki amaitu. Udaren azken aldean Nobiziaduko lehen urtea burutu zuen bigarren gozoregin berriekin hasteko; alegia, urtebetean ikusi gabeko ikasgaiak eta liburuak berriro hartu eta Humanitateak eta gerkerak ahantzi samarrak berriztatu, Erretorikari eta Poetikari ekin ahal izateko. Bi urte ondoko boto erlijiosoa 1856ko irailaren 14an egin zuten eta gero ere Erretorika eta Poetika ikasten jarraitu, harik eta hurrengo udan, 1857koan, bien azterketak egin zuten arte. Berak ez du horrelako konturik esan ohi, baina sines dezakegu atsegin handiz aritu zela gai haiek ikasten, gero Euskal Poetika liburu bat idatziko zuena. Horrenbestez amaitua zuen Lagundiko Juniorado deritzan lehen ikasketa aldia.

Bigarrenari ekin baino lehen, Hagetmau utzi eta Filosofia hiru urtez ikas-tera Salamankara joan behar zutenek, hara abiatu baino lehen, Akademia Poliglota delako saio handi-eder bat eskaini nahi izan zieten oraindik han gelditzen ziren “junior” gazteagoei agur egiteko, eta bisita egitera etorri zitzaien

Aita Probintzial Olaskoagari ongi etorria emateko. Han entzun ziren bospasei hizkuntzetan olerki eta hitzaldiak. Gure Jose Inaziok ere parte hartu zuen eta, Poetika ikastean aldeko izan zituen Musei (Oihenartek bezala) azken agurra emanaz eta Salamankan zain zegokion Filosofiaren ohoreak kantatuz, *Poema* bat egin zuen, berak dioskunez, guk dakigun bere biziko lehena, gero ondoko urteetan egingo zituen ehunka neurtitzen aitzindaria.

4. TORMES ONDORA (1857)

Garai hartan Lagundiak ez zituen bere probintziak orain bezala zatituak. CASTILLA probintzia zerizten Galiziatik hasi eta Nafarroarañoko guzietan, Leon, Zamora, Salamanca, Palencia, Burgos eta Errioxa barne. Junioradoa guzietan Loiolan bezala Filosofia guzietan Salamancan egiten zuten. Batera bizi ziren, beraz, gailegoa eta nafarra, Zamorakoa eta Santanderkoa.

1857ko uda aurrera zihoan eta zeuden tokitik Salamankaraño joateko zortzi egun edo behar zituzten. Horiek horrela zirela, irailaren lehen edo 2an, ez zaio ongi gogoratzen, abian jarri ziren kotxeetan eta Irundik 4ean pasa (“notaron al punto la diferencia de trato, de modales y de costumbres entre España y Francia”) eta Gasteiz, Miranda, Burgos (“a las 7 de la tarde del domingo 5”), Dueñas, Palencia, Torquemada (“do una jícara de chocolate costó 4 reales”), Valladolid, Tordesillas eta Toro zeharkatuz, Zamorara ostegun 9aren goizeko 5etan iritxi ziren. Ordubeteko atsedenen ondoren 6,30etan kotxeetara igo berri eta “andando por malos caminos, prados y bosques con gran traqueteo” hilaren 9aren arratsaldeko 3etan heldu ziren azkenean Salamanka dontsura.

Bizimodu berria hasi zuen han Jose Inaziok, bere bete-betekoa, igande eta gainerako jai egunetan apaiz ziren Aitekin kartzelara eta gaixotegietara eta batez ere haurrei Kristau Dotrina irakastera ateratzen baitziren (Jose Inaziok gero biziko den toki guzietan gogoz eta suharki egingo dituen lanak). Eguberriak etxeko giro gozoan igaro eta udaberrian jesuita teologo amerikar bat han apaiztu zelarik, hari zorionak emanaz *Octava Real* bat egin omen zion Jose Inaziok.

Ez zion ezerk susmarazten osasunak batbatean karrak egingo zionik. Filosofiako lehen ikasturtea eta ondoko azterketak ustez ongi eginda gero “tuvo J(ose) I(gnacio) A(rana) en los días inmediatos un ataque fuerte y repentino de sangre, que junto con los grandes calores de aquellos días degeneró en ataque cerebral que, gracias a Dios, con prestos y eficaces remedios de sangrías, nieve, etc. se pudo atajar, aunque en pocos días quedó el enfermo casi esqueleto por la mucha sangre extraída; pero recuperado casi a los 15 o 20 días con los continuos cuidados de los Superiores, en especial de los PP. Gomez y Beltrán y el médico Marcelino Rodríguez y con algunos baños de la misma ciudad de Salamanca, se hallaba en buena convalecencia al fin de Junio y principios de Julio de 1858”.

5. LOIOLAN ERI (1858)

Hori ikusirik Nagusiek bertantxe Loiolara igorri zuten Jose Inazio “a restablecerse mejor con los aires naturales y baños de mar”. Uztailaren 21ean abiatu ziren y “llegó algo cansado de tanto traqueteo de coche y bastante flaco a Loyola el 29”. Bi hilabete eta erdi bakarrik bizia zen erbestera baino lehen Loiolako etxe handian. Ez zitzaion, halere, berria irudituko, baina jendez urritua bai, batez ere jesuita gaztez, han ez baitzen gehiago nobiziorik ez juniorrik.

San Inazio egunean ez zuen Elizako elizkizun handia ikusi gabe gelditu nahi izan, nahiz ez zen beheko jende artean eseri, baizik goiko balkoe-tribunetako batean. Ia damutu zitzaion joana: ordu eta hiru laurdeneco sermoia egin baitzuen apaiz gazte zela jesuita sartutako nobizio argi-zoli Nepomuzeno Lobok gero Probintzial izango zenak.

Sorterriko aireei eta inguruko paseoei eskerrak hobekuntza nabaritzen eta pisua handitzen joan zen egunetik egunera, baina “siguió algunos días J.I.A. con la cabeza delicada”. Hala izan behar! Pixkabana bere oldezko lantxoak egiten hasi zen tarteetan, haatik, inguruko moja-konbenturen batetik neurtitzak eskatzen zizkiotenean, adibidez. Azkoitiko Santa Klara bere jaiotetxe ondoko Konbentuko Abadesak eskatu zion egin zitzan, otoi, Asisko Franziskoren zaurien gainean, eta bai egin ere.

Zer esanik ez, eguraldi ederra egiten zuen arratsaldeetan etxeoak eta gainerako lagunak ere bisitatzen zituela, emeki-emeki ibiliaz eta beti Ordenako Anai lagun bat aldamenean zuela, LAGUNDIKO Arauek agintzen zuten bezala. Orduan ikasi zuen bere anaia Jose Antonio eta Jose Joakin aurreko urteetan Carrionen ikasten arituak zirela eta lehenak jesuita izateko gogoia zuela eta bigarrenak herri-apaiz izatekoa, eta uda hartantxe joatekoak zirela bata Hagetmau-ra nobizio izatera eta bestea Iruñera, non izan baitzen D. Vicente Manteola jaunaren Erretorika ikasle. Albiste horiek orduan lehen aldiz ikastea eta bere etxeke berri hori baino gehiago ez izatea ez da harritzeko, seguru baita erbestera joan zenetik ez zuela etxeke eskutizik hartu ez eta berak etxera idatzi.

Etxera joan zen arratsalde horietako bateko pasadizu polit bat kontatzen digu. “En el corredor de casa que da al río tenían los dos hermanos en la pared o poste dos señales de su altura; en la primera tenía José Antonio escrito en la raya «cum Pampelone veni» (Iruñetik etortzean, alegia) y llegaba hasta la frente de José Ignacio con fecha 10 de Julio de 1857, esto es, la altura de 163 cms., y en la segunda «cuando fui a Pamplona», señal de José Joaquín, fecha 25 Sept. de 1858 y llegaba a la altura de José Ignacio menos 3,50 dedos, o sea, 164 cms., de modo que José Ant. tenía de alto el 20 de Julio de 1857 163 cms. y José Joaquín el 25 de Sept. de 1858 164 cms., teniendo ese mismo año José Ign. (1858) la altura de 169 ó 170 cms.”.

Ezin esan taxu oneko gaztea ez zela. Hor daukagu ezin hobeki pintatua gure Jose Inazioren izateko modua: ezer itzurtzen ez zitzaion pertsona, dena ikusten zuena eta kontatzeko orduan xehetasun zalea. Udan oporretan itsas-bazterreara hurbiltzea aspaldiko ohitura da hemengo jesuiten artean (Bakio eta Getaria 50 azken urte hauetako lekukoak) eta Loiolakoek garai hartan Zumaiara alokatu ohi zuten etxe bat hartarako, non ez zen bat edo beste arrazoi bereziak gatik eta baimen bereziarekin beste lekuren batera joaten, Betelura adibidez, Arana bera bezala uda batean, ikusiko dugunez. Taldetxoka joan ohi ziren Loiolatik Zumaiara eta Jose Inaziori abuztuaren 10ean joateko esan zioten beste lauzpabost lagunekin. Hamabost egun oso eman zituen han eta “con aquellos baños, alimentos sanos, descanso y paseos de 11 a 26 de Agosto se puso muy fuerte J.I.A. y como si no hubiera estado enfermo”.

Egun horietako batean Getariko Bikario jaun D. Eusebio Echanizek, beste apaiz D. Miguel Oyarzun, azpeitiarrak, gero jesuita sartuko zenak eta Getariko alkate Larrumbide jaunak Askizatik jira bat egin zuten eta San Antongo gaztelua ikustera eramanez alkateak. Elkanoren oroitarriak dituen latinezko hitzek bertso hau iradoki zioten Aranari:

Fede biziarekin
 Biotza alaiturik
 Eta jakinduriaz
 Burua orniturik,
 Getarian jaun andi
 Sebastia Elkanok
 Mundu guzia aurrena
 Ibilli du itsasoz.

Ezagutzen dugun Aranaren lehenbiziko bertsoa da. Uste baino lehen itzuri zitzaizkion opor egun haiek eta 26an berriz Loiolara itzuli zen. Irailaren lehen egunean hasi zituzten han humanista eta erretorikoek bere ikasketak, Aranak urtebete lehenago Hagetmau-n burutuak zituenak. Bere gisa aritu zen Salamankan etendako Filosofiako bigarren ikasturteko gaiak irakurtzen (“empieza sus estudios privados”, dio berak), baina baditu bestelako denbora-pasak ere; esate baterako, euskarazko eskola partikularrak ematen dizkio Aita Gobernari, zenbait bisitariri Etxe Santua deritzaguna ere erakusten die, hala nola Gaztelu, Goikoetxea jaunei eta Oyarzungo beste bati, baieta Manterola senar-emazteei. Hilaren 14an Puig nobizioak lehen botoak egiten zituela eta OCTAVA REAL bat egin zion eta, egun gutxiren buruan, irailaren 27an, Napoleon enperadorea eta bere emazte Eugenia izan zirenean Loiolan bisitan, Etxe Santua eta gainerakoa astiro ikusi eta aldegiterrakoan “dejó una limosna la Emperatriz”.

6. SALAMANKAN BERRIRO (1858-1860)

Urriaren 4an, astelenean, gutxiena uste zuen eta biziki poztu zuen albistea eman zion A. Blas Olano erretoreak: osoro sendatua ikusten zutela medikuek

eta itzul zitekeela Salamankara bere ikasketak jarraitzera. Biharamunean abiatu ziren hura eta Madrida zihoan Anai Zabalo. “Para el viaje del H. Arana y Zabalo, éste a Madrid, tuvieron 1.500 reales”. Bidaiaren xehetasun guziak konstatzen ditu. Hona batzuk: “7, miércoles, tarde. Salida de Vitoria para Valladolid por Burgos a las 7; dos asientos de diligencia cuestan 440 reales y se pagaron”. “Asiento de Arana de Valladolid a Salamanca costó 130 reales en el interior”, eta abar. Hilaren 10ean heldu zen Salamankara.

Beharrik ez zuen ikasturterik galdu; esan nahi baita, 1858-59 ikasturtean Filosofiako 2. maila ikasi zuen eta 1859-60an 3., zegokion bezala. Hil horretako egun batean, ez dio zinetan, Manterola jaunak bere Doktor tesia irakurri eta defendatu zuen “en el salón llamado el General”, eta han izan ziren ikusten eta entzuten Arana eta bere ikaskide batzuk: “hizo un discurso latino y argumentación con brillo; había estudiado antes en Toledo y era natural de San Sebastián”.

Ikasturtean barrena ez ziren eskas izaten bertsoak eta olerkiak egiteko paradak, eta ugariak eta hoberenak Eguberrietan, arratseko 7ak aldean etxeko antzerki saloian etxeko lagun guztiek, apaiz zirenek eta ez zirenek, elkarrekin jostatzeko eta olgatzeko bizpahiru ordu pasatzen zituztenean. Eguberri haietan Poesiazko Akademia batean Jose Inaziok latinezko ELEGIA bat eskaini eta irakurri zion Aita Vinader-i Guzman el Bueno-ren gainean. Aurrerago, Loiolako Basilikan behin ordu eta hiru laurdeneko sermoia entzun zion Lobo Nepomuceno apaizari, botoak egin zituela eta, Aranak Hamalauko bat egin zion.

Orain arte ez digu esan etxeko Akademia eta gainerakoetan bertso edo olerkirik inoiz euskaraz egin zuenik, baina beste honetan bai: Salamankako Apezpiku berri Sr. Justo Rodrigo, gero Burgosko Artzapezpiku ere izanari, Poesiazko Akademia txiki bat eskaini omen zioten eta Aranak gatzeleraz eta euskaraz egin neurtitzak.

Nobiziadoa bukatzean eginiko botoak urtean bitan berriro ohi zituzten eta, hori zela kausa, Erretorika ikasle guztiak behartuak zeuden guztien gelaz-gela pasatzen zen kuaderno batean poesia bat idaztera, aurreko egunetan moldatua, noski, ez bertatik bertara asmatua. Loiolan daude gordeak urte askotako halako kuadernoak. Haietatik hartu eta argitaratu nuen behin Orixek parada bertsuari gerkeraz eta are hebreeraz eginiko bat, besteak beste. Orain bada, Errege egun inguruan “De laudibus castitatis” gai harturik latinez EGLOGA bat eihu zuen gure Aranak. Garagarrilean Aita Jauregi Probintzial berriaren bisita hartu zutelarik, hari ere OCTAVA REAL bat dohatu zion eta igandero izaten zuten, nahiz eta Junioradoa atzean utzia izan, gerkeraz eta latina lantzeko —eta lantzeko modurik onenetakoa neurtitzak egitea zen— “Academia de lengua” zerrituzten eskola.

Lehen Manterola jaunak Doktoratua bezala, uztailearen 13an Pedro Aldalur azkoitiarrak Eliz-araudi edo Canonesko lizenziatura atera zuen, horretarako

agiriko azterketa bat eginez. Han izan zen entzule —nola ez!— gure Azkoitiko seme Jose Inazio.

Ezin hobeki etorri zitzaizkion ikasturte latzaren nekeak arintzeko, irailaren hasieran Salamankatik gertu dagoen Nuestra Señora del Cueto deritzan tokian izandako udako oporrak. Hango “leche, fresas, paseos” gogoratzen zaizkio batetik bat. Bai halaber Ermita hartako aldare nagusiko burni-hesian irakurri zituen bertsoak:

De aqueste campo tesoro
De todo el cielo alegría
De tierra exempta María
Se escribe con letras de oro
Dulcemente se penetra
Que en gracia y hermosura
Como flor es fina y pura
MARIA al pie de la letra.

Oporretatik itzuli, ia segidan hileroko gogojardunak amaitu eta bihararekin hasten du Jose Inaziok ikasturte berria (1859-60), Filosofiako azkena. Urteberri arteko konturik ez du kontatzen; bai haatik Gabonak ondoren berriz eskolak hasi eta aita Vinaderri bere ikasleek egin zioten Akademia batean latinezko bi olerki egin zituela berak ere. Egun haietako batean hartua izan behar zuen Loiolatik bere anaia Jose Antoniok idatzita eskutitz bat, non esaten baitzion: “Empiezan a sacar los Tercios Bascongados para la guerra de Africa” eta bospasei hilabeteren ondoan beste bat berarena, esanez: “Banderas de los Tercios Bascongados depositadas en Loyola”. Hori dela eta, “hizo por estos días en verso José Ignacio una pequeña improvisación sobre «Los españoles en Marruecos»”, baita bertso txo batzuk ere beste nobizio batek botoak egitean.

Filosofia ikasketak amaitzean, hiru urte haietan ikasitako gai nagusi eta oinarritzkoen “De universa Philosophia” zeritzan programa bat ematen zizuten Agintariek. Han egon ohi zen bildua 50-edo ikasgaietan, “Thesis” izendatueta, Filosofiaren muina eta mamia (“53 en total”, dio, “contando astronomía, física, etc.”), eta hura gaingitzea beharrezko zen, Eliz-mailan Lizentziatu izateko. Ongi eta ohorezki garaitu zuela diosku Jose Inaziok garagarriko egun batean eta Jainkoari eskerrak emateko latinezko Oda bat egin zuela.

Albiste txar zaparradak eraso zion Azpeiti-Azkoititik batbatean. Ikusi dugu lehen ere haren etxean heriotzak herrestan gertatu zirela, ama, esaterako, gazterik hil zitzaiola, aita Bilbon zen bitartean, eta bigarren aldiz ezkonduetako aitak bere bi alabatxo, umetan hilen, bideari jarraitu ziola aurki kolerak harapatuta. Bada orain, Paula izebaren eskutitz batek diotsa bere senar, gure Jose Inazioren izen bereko osaba Jose Inazio hil dela, baieta honen alabatxo Dolores 14 urtekoa ere. Hori bakarrik ez, Jose Joakin anaia, herri apaiz izateko ikasketak egiten ari zena, Azkoitian hil zela uztailaren 3an eta azkenik bigarren ama ere, ugazama, Josefa Antonia Udakiola hil berean hil zela.

Ikasturtearen nekeak arindu behar bazituen lehen, orain horietaz gainera albiste triste haiek bihotzean egin zioten zauria sendatzen eta barneko bakea aurkitzen saiatu behar zuen ahaleginean. Ez zioten alde horretatik kalterik egin igaro udako toki berean, Santa Maria del Cueton, eman zituen opor-egunak. Han ere tolestatu zituen zenbait bertso: bat Teologiara aurreratu zitzaizkion lagunei eginiko bertsozko karta; bestea San Inazio egunean Loiolako Santuari egina. Nonahi kanporatzen zaio bor-bor olerki eta neurtitzetarako duen grina ezin hezizkoa eta bizi guzian iraungo diona.

7. CARRIONEN (1860-63)

Eta berriari ekiteko garaia heldu zaio gure Jose Inaziori. Hornitu da gazterik asko letrazko jakinduria ez gutxiaz. Bete berriak ditu 22 urte eta orain arte beretzat ikasten aritu izan bada, ondoko urteetan inori irakasten aritu beharko du. Hau da “maisualdi” edo “maisu txiki aldi” garaia deitzen zaiona. Lagundiak jesuita gaztea igortzen du, Filosofia bukatu eta apaiz egiteko Teologiari ekin aurretik, bere Probintzian dituen ikastetxeetatik batera: ea nola moldatzen den mutiko taldexka bati ikasi dituen gaietatik hau edo hura irakasten.

Palentziako Carrion delako herrixkan Jesuitek orduan zuten ikastetxera bidali zuten, 50 urte handi geroago Orixe ere egingo zutenera, eta ertaineko mutikoei gramatika eta latina eta antzeko gaiak irakastea suertatu zitzaion lehen ikasturtean, 1860-61ean. Abiatu baino lehen abuztuaren 15ean Ama Birjinari Oda txiki bat egiten dio, agur moduan, eta egun bereko arratsaldeko 6etan abiatzen da kotxean bere helbururantz. Ez doa bakarrik, beste bi gazte ditu bide-lagun. Biharamuneko goizeko 7etan heldu ziren Valladolida (hala dio Jose Inazio behin eta berriz izen horren adlatiboa), handik trenez Palentziara eta Fromistara, eta handik zaldi banatan Carriona zuzentzeko, non hartuak izan omen baitziren arraiki.

Han ere olerkiak olerkien gainean eta neurtitzak neurtitzen gainean egiteko parada izango du, batzuetan Jaialdi agirikoetan mutikoen harridura ez txikiarekin. Irailaren 27an bere anaia Jose Antoniok Loiolan Nobiziadu ondoko botoak egin behar dituela? Olerki gaztelerazko bat Jose Inazio Palentziatik zorionak emanez. Palentziarako Apezpiku berria, Jeronimo Fernandez, hautatu dutela eta bisita egitera joatean, ikastetxeko mutikoen jaialdi bat eskaini nahi diotela zorion eta poz-agurrak emanez? Jose Inazioren bertso saio bat ezin falta. Irailaren 30ean, San Jeronimo egunean, bere santu-eguna ospatzen duela Apezpikuak? Etxeko jesuita guztiak bazkaritan zorionak eman eta Jose Inazio eta bestek neurtitzak eskaini. Ikasturte bukaeran ohitura dela etxeko eta kanpokoan aurrean Literatur-Ekintza bat egin dezaten mutikoen, beren irakasleek lagundurik noski, txosten, olerki eta lantxo batzuk irakurritz? Urte hartako gaia

“Eliza erasotua eta San Pedro” izan zen eta hartarako bi Oda prestatu behar Jose Inaziok: bata frantsesez eta bestea latinez.

Udako oporrik aipatu gabe, ustez osasunez ongi zebilen seinale, hurrengo ikasturteko eginbeharrak zein izan zituen kontatzen digu: bat, ikasleen begirale jolas-orduetan; bi, maila txikikoetan inoiz eritasunez edo gertatzen ziren irakasle hutsuneak bete, haiek ordezkatzuz, eta azkenik lehenbiziko aldiz, guk dakigula, baina gero urteetan zehar ia biziko den etxe guzietan izango duen kargua, hau da, etxeko liburuzain izatea.

Leridatik Jose Escolá apaizak, “Director de la Academia Bibliográfica Mariana” omen denak eskatzen dizkio euskarazko neurtitzak eta, hartu bezain laster, bai berak, bai Aita Probintzialak zorionak ematen dizkiote. Txolarteetarako beste egiteko batzuk kausitu ditu: argazkigintzan aritu, italiera ikasi Don Nicolas Nicolairekin eta litografia pixka bat ere bai Anai Alcalarekin.

Orduarte eginiko literatur-lan guztiak deus ez ziren uda hartan bere gain hartu zuen obrarekin berdinduz: “empieza también a componer la TRAGEDIA DE S. PELAYO”. Aurrerago ere izango dugu honen berri, orain hasi baizik ez baitu egin. Olerki samalda darraikio ondoko 1861-62ko ikasturteko hilabeteetan: Abenduko Ama Birjina Orbaingabe sortuaren egunerako; urteoro bezala Eguberrietako arrats luzeetako jostaldi eta antzerkizunetarako; Salamancan ohoreskatu nahi duten Terueleko Apezpiku berri D. Francisco de Paula Ximenezentzat, San Jose egunean bere santu-eguna ospatzen duen Aita Probintzial Jose Maria Jauregientzat, eta, gehiagoren artean, ikasturtearen amaieran izan ohi zela ikusi dugun Akademiarako “una despedida «ADIOS, CARRION» cantada muy bien por los músicos dirigidos por D. León de Elorza”. Berea dela ez dio, baina hala izateko itxura guztiak ditu beste honako honek ere: “Por Julio hizo Arguiñano Pablo imprimir la marcha de S. Ignacio en vasco y castellano”.

Hona eta hara Gaztela lehorreko eremu zelaiak arakatzuz, mutikoekin txangoak eginik eta, ibili eta ibili, inoiz bazterra jotzen ez duen eguzki ederra hartuz, udako oporrak beste inora mugitu gabe etxean eta etxe inguruan eman, eta ustegabean ikasturte berria hasteko eguna “maisú txiki” aldiko azkena, gainean dute. Ez digu esaten nolako eginbeharrak dituen ikasturte berrian, 1862-63an: eskolak eman, liburutegia zaindu ala zein beste.

Joan urtean bezala Abenduko Ama Birjina Orbaingabe sortuaren eguna ezin neurtitz batzuek egin gabe utzi. Aurten neurtitz batzuk baino zerbait gehiago egingo du: “Canción para cantar en el comedor de los colegiales en honor de la Concepción Inmaculada”. Leridatik berriz ere D. Jose Escolá bertso eske du eta aurten beste gehiagoren artean Soneto bat igortzen diola diosku, ez ordea euskaraz den, lehen bezala, ala gazteleraz. Pazkoaldian “hubo día de campo en la dehesa a una legua del Colegio”.

Hilabete baten buruan bi eskutitz hartzen ditu Azkoititik D. Fernando de Echeberria delako apaiz batek eginak; ez diosku nor den, baina bai zer diotsan: “sobre la versión del Evangelio de San Juan al vascuence. Concurso al efecto con premio por la Diputación, según decreto del 30 de Abril”. Beste Anai Chopitea delako batek kartaz galdegiten dio “Eneco, Iñigo, Ignacio” izenen arteko erlazioaz. Zer erantzun ote zion! Puerto Rico-ra destinatua doan Anai Garcia-Frutosi Soneto bat igortzen dio agur eginez.

Ikasturtea amaitu, mutikoak Leonen azterketak egin ondoren nor bere etxera sakabanatu eta Jose Inazio “maisu txiki” aldia osoro bukaturik, Leona doa ongi merezitako oporrak hartzera beste zenbait lagunekin, eguerdiko 12etan abiatuz, “unos a pie, otros en tartana a voluntad... Pasando por Moratinos y San Nicolás llega la caravana, después de pasar el Páramo de Campos en parte a Sahagún a las 7,30 del oscurecer, quedándose en una posada estrecha de mediano nombre, donde no hay camas para todos y se cena gato por liebre”. Sahagundik lehen gauan atera eta goizeko 10etan iritsi ziren Reliegora, “en cuya única posada no hay comida alguna y apenas de beber, mátanse gallinas a palos en el corral y se preparan con huevos, y se hace el rancho bueno”. (Ezin uka gazteleraz oso egoki idazten duela!). Iristen dira azkenean 29ko arratsaldean, Leongo jesuiten San Marcos Ikastetxe zoragarria, egungo egunean Eliza eta Ostatu noble-ospetsu denera. “Partido de pelota el domingo, filósofos contra teólogos; ganan éstos...”.

Hamabost egun-edo han igaro ondoren, opor-egun luzeagoak hartzeko Sandovala joateko esaten diote, non ematen baititu egun batzuk filosofoekin, beste batzuk teologoekin. Han ditu gehiagoren artean bere lagun min Anai Zesareo Txurruka eta Eugenio Uriarte, filosofia ikasi berriak horiek ere, eta haiekin egiten ditu paseoak eta txangoak inguruko tokietara, batez ere Lancia-ko aztarnategira, non aurkitzen baitute inskripzio zaharra duen katilu bat. Eta orain zer?

8. BERRIZ ERI (1864-1865)

Teologia ikasten hastea dagokio Leongo San Marcos ikastetxe handian eta hiru urteren buruan apaiz egitea. Urteroko zortzi eguneko gogojardunak beti bezala irailaren azken egunetan egin omen zituzten, baina gezurra badirudi ere, ikasturte berriaren lehen eguna, Meza Nagusian “Veni, creator Spiritus” kantatu eta gero, “lectio brevis” izaten zenekoa eta jesuita gaztea Apaiz egiteko bidean ipintzen zuena, ez du aipatu ere egiten.

Azaroaren hasieran Aita Probintzial Jauregiren bisita dute eta, egun batzuen ondoren aldegiterakoan, bazkal ondoko kafea Liburutegiko aretoan hartuz Agur egiten diotenean, Soneto edo Hamalauko bat eskaintzen dio Jose Inaziok. Hil beraren 8an Leongo burnibidea estrainatzen dute hirian hots eta ospe

handiarekin (“son convidados el P. Rector y otros del Colegio”) eta gure Jose Inaziok, hori dela kausa, beste Hamalaukoa egiten du. Eskatzen dion edozeini bertsoak egiteko prest dagoela esan behar: Manresatik abenduko 8ko Akademiarako bi olerki eskatzen dizkiote eta igortzen ditu “2 composiciones en verso para un alumno del Colegio”.

Eguberriak ospatuz sartzen dira Urteberrian, 1864an. Errege egunez “se tuvo un pequeño Ensayo o Academia de lengua inglesa dirigida por nuestro Profesor de Inglés Hno. Longini, italiano”. Beti gazteleraz egiten ibili gabe, italieraz ere egitea oso ongi iruditu zitzaion segurki Jose Inaziori, eta are hobeki, euskaraz ere egiten balitz halako zer bait. Aurrerago biziko den bi ikasketetan ikusiko dugu asmo hori burutan aterako duela eta asteroko euskarazko eskolak ezarriko eta “saio”-ren bat, berak dioen bezala, agirian egingo.

Aipatu ditugun gaurko Eliza eta Ostatu noble-ospetsuaz gain, bazuten Leonen jesuitek beste “Misioetako ikastetxe” izendatu bat, Loiolan Carlos IIIak, 1767an handik jesuitak jaurtiki eta gero, ezarri zuena bezalakoxea: misioetarako prestatuko ziren apaizak eta erlijiosoak hazi eta altxatzeko ikastetxea. “Las glorias del reino de León” izenpean antolatu zuten ikasturte bukaeran Saio edo Akademia bat eta Aranek ekarri zuen bere aletxoa: (“Discurso preliminar, 3 partes y 25 composiciones; la 12 y 13 recitadas por J.I.A.”). Azpeititik D. Miguel Oyarzun apaiz gero jesuita egingo zenak kartatxo bat idazten dio “sobre las canciones bascongadas del caballo blanco de José Gros”. Azpeitiko “graziosoren” batek ipiniak, seguru asko.

Maiatza zen eta bere EGUNARIAN ez da zortzi hilabete horietan Teologia hitza bera ere agertu, 1864ko gertaeren berri ematean. Ez digu Teologia ikasten hasi eta ari dela esan, ez zein gai dituen lehen ikasturtean kontatu; eta hara nola jakiten dugun modurik estrainioenean, baietz, Teologia ikasten aritu dela eta ikasi dituen gaietatik bi zein izan diren ere bai. Honela kontatzen du berak: “A fines de Abril cayó gravemente enfermo J.I.A. con ataque cerebral, pero, gracias a Dios, con sangrías por los pies y otras partes y otros medios, salió del trance, quedando sumamente delgado y débil, y fue poco a poco con leche, etc. restableciéndose. Se hallaba muy mejorado a fines de mayo”. Eta ia hurrengo lerroan: “Por junio restablecido bastante empezó J.I.A. a repasar las materias de Teología dogmática y moral, pero en los exámenes no se examinó más que de moral, en atención al tiempo pasado por la enfermedad...”.

Sei urte igaro dira buruko lehenbiziko odol-kolpeak eman zionetik; biak garai bertsuan, udaberri azkenean, ikasturtearen hondarrean, gaitzak haren gorputza makalenik harrapatu zuen momentuan. Harritzekoa da, halere, zein laster, erabat sendatzen ezpada ere, hobetzen den bederen, eta indarberritzen. Harritzekoa da halaber nola orain, buruko odol-kolpea dela-eta, ia bi hilabete eri egon ondoren, ikasten dugun Teologiako bi gai berrikasten ari dela, nahiz azterketa batarena bakarrik egingo duen. Zorigaitz hori izan ez balu, geldi gintzekoen jakin gabe.

Uda eta oporrak hurbil daudelako eta bere herriko aideak eta giroak, eta batez ere Zumaiako bainuek on handia egingo diotelako, Loiolara joateko esaten diote bere Buruek: “disponiendo los Superiores que para mejorar se pasara a Loyola y de allí a los baños de Zumaya”. Abuztuaren 10ean heldu zen Loiolara eta handik egun gutxitara joan Zumaiara beste lagun batzuekin: Aita Goiriarena, Garciarena, etab. Ez du denbora alferrik galtzen eta bainuak hartzeaz gain, besterik ere egiten du: arrain batzuk harrapatu eta Austriako jesuiten Ikastetxe Linz deritzan hirikora igorri Aita Hinderkhor (?) alemaniar naturalistari. Leongo lagunek Lanciako aztarnategian egiten ari diren aurkikundeen jakinaren gainean daukate: antzinako inskripzio batzuk eta Domizianoren txanpon bat. Berari Loiolan liburutegiaz ardura dadin agindu diote, beste lantegirik gabe, eta Katalogoan zeregin hauxe bakarrik azalduko da: “curat valetudinem”, alegia, osasuna zaintzea.

Loiolako egunak luzeak dira, neguan batez ere, zeregin handirik ez duenarentzat. Hala izan behar 1865. urte hartakoak ere Jose Inazioentzat. Sartuko zuen ordu mordoxka liburutegia zaintzen eta eskutitzak idazten ere bai, eta hartzen zituenei erantzuten. Ehunka eskutitz aipatzen du bere EGUNARIAN. Egiteko horietan harrapatzen du 1865garren urteak eta Valentzian Zigorraga Jose bere laguna apaiz egiteko dela-eta, Oda bat igortzen dio. Handik egun batzuetara Probintzial berri Aita Labarta Loiolara doala bisita egitera, eta hari ere neurtitzak. Aita Labarta honek denbora gutxi iraun zuen Probintzial; Erromako Aita General Becks-i ken zezan eskatu zion eta hark kendu eta Aita Felipe Gomez ordezko izendatu. Berezi xamarra zen. Nafarroako Artaxonan jaioa, Nafarroa “reino por sf” izendatu ohi zuen. Lagundi guztiko profeso zaharrena zen; ia ehun urte zituela hil zen Madrilen, eroso ostatatua Bergarako Kondesaren etxean.

Hurrengo batean Carriondik idazten diote bere barruan poz emango zion albiste bat kontatuz. Carrionen bigarren ikasturtearen hasieran tragedia bat oratzen hasia zela esan zigun, eta ez genuen gehiago haren berri izan, baina dirudenez ixilean eta izkutan xarra-xarra jarraitu zen gero ere lanean, zeren hara nola mezutzen duten handik Uztailaren 2an bere “El joven Pelayo” izeneko tragedia antzeztu zutela “con buen resultado”.

Abuztuan Isabel II. bere seme-alaba eta ama Cristinarekin datorkie Zauratik bixita bat egitera. “A la entrada en la iglesia para la misa echó vivas uno de los hijos de Hurtado Mendoza, pero sin ser casi correspondido”. Entzun duzue nola Jose Antonio Aranak bere txostenean aipatu dituen eta nola bibliografia aldetik interesgarri direla esan duen Jose Inazioaren zenbait obra. Bada horietako bi lanen aipamenak egiten dizkigu Abenduan: “Dic. 1865, 1.º dic., carta del H. Lizargarate desde Roma sobre CLAROS VARONES GUIPUZCOANOS S.J.”. Ez ahanztz, Jose Antoniok esan digun bezala, 1871an burutu zela liburuaren inprimaketa Tolosan. Bada orain badakigu noizko zegoen iada Jose Inazio hasia liburu hori prestatzen edo materialak biltzen, baieta Anai Lizargarate ere lankide izan zela, Jose Antoniok esan digun bezala.

Beste liburuaren aipamena hau da. Aurreko hitz horien ondoren honako beste hauek idazten ditu: “Td. (latinezko «idem», «halaber» edo, beste eskutitza ere hartu duela, alegia) de Churruca desde León sobre el TRATADO DE VER-SIFICACION BASCONGADA”. Nolanahi aditzen direla hitz hauek, bistan da gutxienez irakasten digula lan hori ere Jose Inazioren asmoen arteko bat zela eta buruan zerabilela. “De Churruca desde León sobre”: agian hitz horiek Anai Txurrukaren jakin-nahia bakar-bakarrik adierazten digute, eta ez nahitaez orduko “TRATADO” delako hori egina zegoela, baina nolanahi ere 1872ko data, nik FONTES-en 1992an argitaratu nuenak daramana eta Jose Antoniok errepikatu diguna, bukatua zegoeneko data dateke segurki, eta ez inola ere Jose Inazioren buruan eta gogoan —gutxienez!— ernatu zenekoa. Ez da dudarik 1865ean iadanik ernatua zuela eta Anai Txurrukak horren berri bazuela.

9. LOIOLAN GELDI (1866)

1866ko urtarrilari Loiolan ematen dio hastea. Frantziako Toulouse probintziako Aita Nagusia iristen da egun batzuetarako Loiolara eta bazkalondo batean kafea hartzean frantsesezko bertso batzuk egiten dizkio. Baina berea ez da frantsesa, eta ez gaztelera, euskara baizik, eta orain arte ez bezala, EGU-NARIAN tarteka-marteka euskarazko zatiak itzurtzen zaizkio.

Manuel de Soreasu Mirakil baserrikoak urtarrilaren 7an 91 urte egin omen zituen, beste batzuen ustez gehiago, eta batbatean euskarara aldatzen du solasa: “Apirilaren bostian karobiko arriya prestatzen zegoan sendo ta pizkor bere ilobakin”. Denbora gutxi barru gauza bertsua egiten du; Urtiagaberri baserrira txangoa egin duela esan ondoren, honela dio: “Martitako azpian sortaldean dago Urtiagaberri. Emen bizi dira irukiak: Magdalena, Joxe Mari ta Ventura Gabilondo, ta zazpi-bat urteko senide koxkorrak dira. Beren ama da Agustina de Soraluze ta aita berriz Emeteri Gabilondo”.

Albiste txiki multzoa metatzen zaio hurrengo egunetan. Erromatik bi hilabeteren buruan Anai Lizargarateren bi eskutitz hartzen ditu. Azkoitiko Balda baserrian, San Inazioren amaren jaiotetxean, sua izan zen ekainaren 7an: “no hubo gran perjuicio y se sacó fuera el archivo”. Azkoitian Gipuzkoako Batzar Nagusiak egon ziren bilduak eta uztailaren 7an Loiolako jesuita gazte ikasleek literatur Saio bat eskaini zieten: “Acuden los Junteros y otra mucha gente principal del país y de fuera. Sale bien”. Jose Maria Lardizabalaren eskutitz bat hartzen du Zaldibitik. Gero harreman handiak izango dituzte —ez ahantz Loiolatik erbestera bidean Lardizabalenean egin zutela geldialdia Irunen; lehendik familia ezaguna zuten seinale—. Abuztuaren lean, bezperan, San Inazio egunean, baino festa handiagoa izaten den egunean, Loiolan sermoia On Bizente Manterolak egin zuen eta Jose Inazio Aranak Oda bat moldatu goizeko Meza Nagusia gai zuela. Manterolari berari bidali omen zion gero. Leongo bi lagunigortzeko “Ama Birjinaren Konzepzioko Ofizio laburra” delako liburuxka li-

tografiatzen du Loiolan; ez du esaten, baina berak euskaratua, dudarik gabe. Erreskada luze hau amaitzeko, Urriaren 12an Hazparneko apez Juan Leon Lizardi euskaltzaleak bisitatzen du.

Hemen amaitzen da, 1866. urtearen bukaeran lehen esan bezala, Jose Inaziok berak EGUNARIAREN lehen parte deritzana. Berrogeita zortzi orrialde izan dira guztira. Horrenbestez Jose Inazioren aurtzaroa eta gaztaroa ongi ezagutu ditugula esan dezakegu. Ezagutaraz ziezazkigukeen onenak ezagutarazi dizkigu. 28 urteko gizaseme egin da.

Baina Jose Inazioren izaeraren beste zenbait alderdi ere ezagutu dugu, dudarik gabe. Bertsozaletasuna eta bertsogintzarako erraztasuna, euskaraz nahiz gazteleraz hainbeste olerki, Oda nahiz Egloga nahiz Octava Real, oratzeko. Izpiritu ernea, 28 urterekin Bibliografiari eta Poetikari dagozkion bi liburu hasiak edukitzeko. Hurrengo lanetan hobeki ezagutuko dugu, halere.